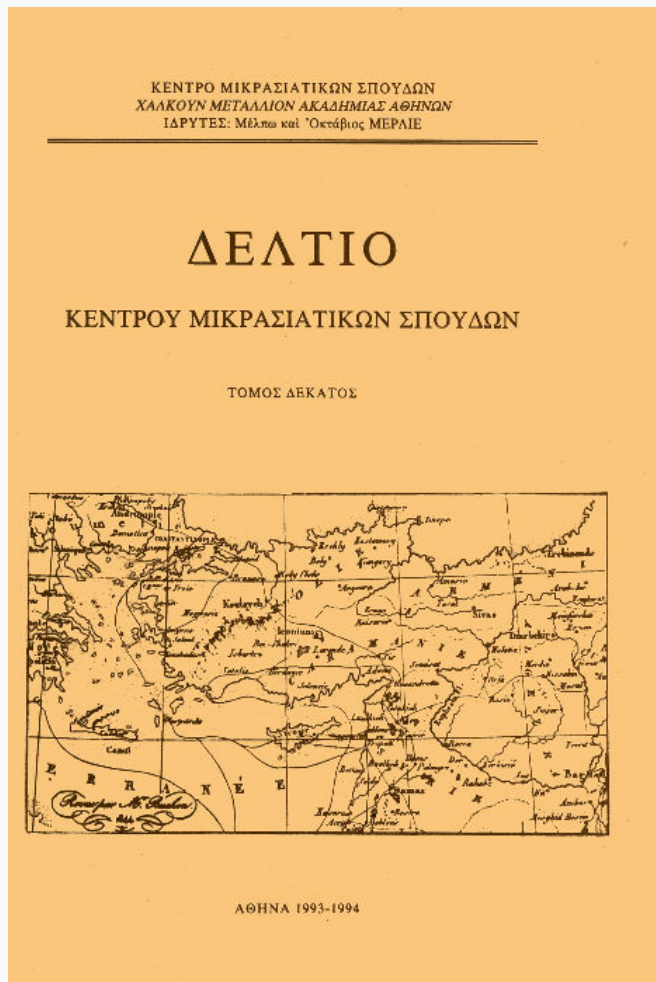

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 10 (1993)

Οι ενοριακοί ναοί της Ίμβρου

Ευγενία Χαλκιά

doi: [10.12681/deltiokms.101](https://doi.org/10.12681/deltiokms.101)

Copyright © 2015, Ευγενία Χαλκιά

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Χαλκιά Ε. (1993). Οι ενοριακοί ναοί της Ίμβρου. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 10, 289–325.
<https://doi.org/10.12681/deltiokms.101>

ΟΙ ΕΝΟΡΙΑΚΟΙ ΝΑΟΙ ΤΗΣ ΙΜΒΡΟΥ¹

Στην Ίμβρο ζούν ακόμη Έλληνες, έστω και έλάχιστοι, σέ ξι από τὰ έπτά παλιά Έλληνικά χωριά²: στην Παναγία, πρωτεύουσα του νησιού από τις άρχες του 18ου αιώνα³, στο Σχοινούδι, στα Άγρίδια, στους Άγίους Θεοδώρους, στο Γλυκί και στο Εύλάμπιο. Το Κάστρο, παλιά πρωτεύουσα του νησιού και έδρα της μητροπόλεως έως τα πρώτα χρόνια του αιώνα μας⁴, κατοικείται σήμερα από Κούρδους, που το κατέλαβαν άμέσως μετά την εγκατάλειψή του από τους τελευταίους Έλληνες κατοίκους του, τη μοιραία νύχτα της 20ής Ίουλίου του 1974. Έτσι, παραμένουν έν ένεργεία οι ένορειακοί ναοί των ξι πρώτων χωριών, ένω ή εκκλησία του Κάστρου, μετά τις έπάλληλες καταστροφές και βεβηλώσεις που υπέστη, έχει τεθεί εκτός λειτουργίας.

Οί ναοί και των έπτά χωριών⁵, όλοι στον τόπο της ξυλόστεγης βασιλι-

1. Το θέμα παρουσιάστηκε στο Β' Πανελλήνιο Συνέδριο για τον Έλληνισμό της Μικράς Άσίας (Θεσσαλονίκη 27-29 Νοεμβρίου 1992).

2. Τις δύο τελευταίες δεκαετίες ιδρύθηκαν από το τουρκικό κράτος άλλοι τρεις οικισμοί, δύο στα νότια και ένας στα βόρεια του νησιού, οι όποιοι έποικίσθηκαν από κατοίκους που μεταφέρθηκαν από τον Πόντο και από την Κεντρική Μικρά Άσία: Γ. Ξεινός, «Οί πληθυσμοί της Ίμβρου και της Τενέδου από το 1453 έως σήμερα. Οικισμοί των νησιών και κοινότητες των νησιωτών», *Ίμβριώτικα*, τόμ. ΙΧ (1921) τεύχος 35, σ. 595, τεύχος 36, σ. 614.

3. Μ. Κάρας, *Ή νήσος Ίμβρος. Συμβολή εις την εκκλησιαστικήν ιστορίαν της*. (Ήνάλε-κτα Βλατάδων 48), Θεσσαλονίκη 1987, σ. 55.

4. Ή μεταφορά της έδρας της μητρόπολης από το Κάστρο στην Παναγία έγινε κατά τη διάρκεια της άρχιερατίας του Ίωαννικίου Β' (1905-1908): Α. Ζαφειριάδης, *Έκκλησιαστική Ίστορία της Ίμβρου* (Έκδοσις δευτέρα βελτιωμένη και επηυξημένη υπό Π. Καλαϊτζή), Άθήνα 1971, σ. 289-291. Β. Άτέση, «Ή Ίερά Μητρόπολις Ίμβρου και Τενέδου άνά τους αιώνες», *Έκκλησία και Θεολογία* ΙΙ 1981, σ. 483. Μ. Κάρας, *ό.π.*, σ. 177.

5. Άπό τα χωριά που άναφέρθηκαν παραπάνω, το Κάστρο κατέχει τη θέση του σημαντικότερου άρχαίου και μεσαιωνικού κέντρου της Ίμβρου. Άπό τα υπόλοιπα, το Σχοινούδι και οι

κῆς, χτίσθηκαν στὰ τέλη τοῦ 18ου ἢ στοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 19ου αἰώνα, οἱ περισσότεροι μάλιστα μὲ ἐλάχιστη χρονικὴ διαφορά μεταξύ τους. Γιὰ τὶς παλιότερες ἐνοριακὲς ἐκκλησίαις τῶν ἐπτά χωριῶν δὲν διαθέτουμε μαρτυρίες, ἐκτός ἀπὸ τὴν προφορικὴ παράδοση ὅτι ἦταν μικρὲς καὶ προφανῶς ταπεινές, ὅπως συνέβαινε ἐξάλλου σὲ πολλὲς περιοχὲς τῆς Τουρκοκρατούμενης Ἑλλάδας⁶, πολὺ πιὸ εὐλόγα δὲ σ' ἓνα ἀπομακρυσμένο καὶ φτωχὸ νησί, ὅπως ἡ Ἱμβρος.

Ἡ ἀνέγερση τῆς πρώτης τρίκλιτης βασιλικῆς ὀφείλεται στὴν πρωτοβουλία ἐνὸς φωτισμένου ἱεράρχη, τοῦ Νεοφύτου Α' τοῦ Τενέδιου, μητροπολίτη Ἱμβρου ἀπὸ τὸ 1762 ἕως τὸ 1785⁷. Ὁ Νεόφυτος, γνωστὸς γιὰ τὴν προσπάθειά του νὰ βάλει τὰ πρώτα θεμέλια γιὰ τὴν ἐκπαίδευση στοῦ νηοῦ καὶ γενικότερα γιὰ τὴν πρόοδο τοῦ τόπου, συνέδεσε τὸ ὄνομά του μὲ τὴν ἱδρυση τῆς πρώτης «τρισπουστάτου» ἐκκλησίας στὴν Ἱμβρο, τῆς «νῦν τοῦ χωρίου Ἁγίου Θεόδωρος», ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Βαρθολομαῖος Κουτλουμουσιανός⁸. Ἡ ἐκκλησία, ἀφιερωμένη στοὺν Ἁγίῳ Γεώργιῳ, ἐγκαινιάσθηκε στὰ 1780⁹ καὶ ἀποτελεῖ τὸν παλιότερο σωζόμενο ἐνοριακὸ ναὸ τοῦ νησιοῦ. Εἶναι εὐρύχωρη ξυλόστυγη βασιλική, μὲ δίρριχτη κεραμοσκεπὴ στέγη καὶ ἡμικυκλικὴ ἄψίδα (εἰκ. 1). Στὴ δυτικὴ πλευρὰ τῆς ἔχει προστεθεῖ στὰ 1820¹⁰ κλειστός, ἰσοῦψῆς μὲ τὸν κυρίως ναὸ, νάρθηκας, τοῦ ὁποῖου τὸ νότιο τμῆμα προεκτείνεται πέρα ἀπὸ τὸ πλάτος τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ στεγάζει τὸ κλιμακοστάσιο τοῦ γυναικωνίτη (εἰκ. 1-2). Ἡ τοιχοδομία εἶναι ἀργολιθοδομή, μὲ ἐξαίρεση τὶς γωνίες, ὅπου ἔχουν χρησιμοποιοθεῖ ὀρθογώνιοι λαξευτοὶ δόμοι. Οἱ γωνίες μάλιστα τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς παρουσιάζουν τὸ χαρακτηριστικὸ στρογγύλεμα (εἰκ. 3) ποὺ συναντοῦμε συχνὰ καὶ στὴ λαϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς Ἱμβρου¹¹. Ἡ εἰσοδος τοῦ ναοῦ βρίσκεται στὴ δυτικὴ πλευρὰ του, ἐνῶ τὰ παράθυρα, ἄνισου μεγέθους, ἀνοίγονται τόσο στὶς στενὲς ὅσο καὶ στὶς μακρὲς πλευρὲς τοῦ κτηρίου.

Ὁ κυρίως ναὸς χωρίζεται σὲ τρία, ἄνισου πλάτους, κλίτη, μὲ δύο σειρὲς ἀπὸ ἔξι κίονες. Ὁ κορμὸς τους εἶναι κατασκευασμένος ἀπὸ ξύλινο πυρήνα ποὺ ἔχει ἐπιχρισθεῖ μὲ ἀβεστοκονίαμα, βαμμένο σὲ χρῶμα γαλαζοπράσινο, μὲ σκουρότερες φλέβες, κατ' ἀπομίμηση τῆς ἐπιφάνειας χρωματιστοῦ μαρμάρου.

⁶ Ἁγιοι Θεόδωροι ἀναφέρονται σὲ ὀθωμανικὸ ἔγγραφο τοῦ 1519, συνεπῶς προϋπάρχουν, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα τέσσερα ἱδρύνονται τὸν 17ο καὶ 18ο αἰώνα: Μ. Καράς, *δ.π.*, σ. 48-49, Γ. Ξεινός, *δ.π.*, σ. 590.

⁷ Α. Βακαλόπουλος, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ Β'*: *Οἱ ἱστορικὲς βάσεις τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας καὶ οἰκονομίας*, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 243.

⁸ Β. Ἀτέση, *δ.π.*, σ. 466-469. Μ. Καράς, *δ.π.*, σ. 169.

⁹ Α. Μουστοξύδης - Β. Κουτλουμουσιανός, *Υπόμνημα ἱστορικὸν περὶ τῆς νήσου Ἱμβρου*, Κωνσταντινούπολις 1845 (ἀνὰτ. Ἀθήνα 1978), σσ. 76-77.

¹⁰ Μ. Καράς, *δ.π.*, σ. 215.

¹¹ Μ. Καράς, *δ.π.*

¹² Α. Πασαδαῖος, *Ἡ λαϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς Ἱμβρου*, Ἀθήνα 1973, πίν. 18, 2.

ρου. Τὰ κιονόκρανα εἶναι ξυλόγλυπτα καὶ ἀκουμποῦν ἀπευθείας στὴν ὀροφή, χωρὶς τὴ μεσολάβηση τοξοστοιχίας ἢ εὐθύγραμμου ἐπιστυλίου (εἰκ. 4). Ἡ ὀροφή, ἀπλὴ σανιδωτὴ, εἶναι ἐλαφρῶς ὑψηλότερη στὸ μεσαῖο κλίτος καὶ κοσμεῖται μὲ ξύλινο ζωγραφιστὸ ὀμφάλιο, μὲ τὴν παράσταση τοῦ Παντοκράτορος, τοποθετημένο στὸ κέντρο τῆς. Ξύλινα, ζωγραφιστὰ ἐπίσης, μετάλλια, μὲ τὶς μορφὲς τῶν δώδεκα ἀποστόλων σὲ προτομή, κεῖνται πάνω ἀπὸ τοὺς ἰσάριθμους κίονες. Ὁ γυναικωνίτης, στὴ μορφὴ ξύλινου ἐξώστη, ἀντιστοιχεῖ μὲ τὸ τελευταῖο ζευγὸς τῶν κιόνων.

Στὸ ἱερὸ βῆμα ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐξέχουσα κεντρικὴ κόγχη, ὑπάρχουν καὶ δύο πλάγιες τῆς πρόθεσης καὶ τοῦ διακονικοῦ, ἐγγεγραμμένες στὸ πάχος τοῦ ἀνατολικοῦ τοῖχου, ὅπως συνηθίζεται κατὰ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας. Στὴν ἐκκλησίᾳ ὁμως τοῦ Ἀγίου Γεωργίου παρατηρεῖται μιὰ ἐνδιαφέρουσα διαμόρφωση: τόσο ἡ κεντρικὴ κόγχη τοῦ ἱεροῦ, ὅσο καὶ οἱ δύο πλάγιες, κοσμοῦνται ἀπὸ ζεύγη μαρμάρινων κιόνων (εἰκ. 5), σήμερα ἐπιχρισμένων μὲ ἀσβεστοκονίαμα, οἱ ὁποῖοι πιθανῶς μεταφέρθηκαν ἀπὸ τὸν γειτονικὸ παλαιοχριστιανικὸ ναὸ τῶν Ἀγίων Θεοδώρων¹². Δίνεται ἔτσι μιὰ ἐντύπωση μνημειακότητος τοῦ χώρου τοῦ ἱεροῦ, ποὺ τονίζει τὴν περισσότερον καὶ ἀπὸ τὸν ξύλινο θρόνο, τοποθετημένο στὸ μέσο τῆς κεντρικῆς κόγχης, πίσω ἀπὸ τὴν ἀγία τράπεζα.

Ἀπὸ τὶς ξυλόγλυπτες κατασκευὲς τοῦ ναοῦ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ τέμπλο (εἰκ. 6). Διαρθρωμένο σὲ τρεῖς καθ' ὕψος ζῶνες, τὶς ποδιές, τὰ Δεσποτικά καὶ τὸ Δωδεκάορτο, ποὺ καλύπτουν ὅλο τὸ πλάτος τοῦ ναοῦ, ἐντάσσεται στὴν παράδοση τῶν μεταβυζαντινῶν ξυλόγλυπτων τέμπλων, ὅπως αὐτὰ ἐξελίσσονται κατὰ τὸν 18ο αἰῶνα, ὑπὸ τὴν ἐπίδραση δυτικῶν καλλιτεχνικῶν τάσεων καὶ κυρίως τοῦ μπαρόκ. Τὰ ἐπιχρυσωμένα διακοσμητικὰ θέματα, κυρίως φυτικά καὶ ζωόμορφα, προβάλλουν πάνω σὲ γκριζογάλανο βάθος. Τὸ φυτικὸ κόσμημα στὶς ποδιές παρουσιάζει ἐντονὴ σχηματοποίηση, ἐνῶ στὰ ὑπόλοιπα μέρη τὰ ἀνάγλυφα εἶναι περισσότερο ἑξερῶ καὶ ἡ διάταξη τῶν θεμάτων πυκνότερη (εἰκ. 7). Οἱ κιονίσκοι μὲ τὸν ἐλίσσόμενο φυλλοφόρο βλαστὸ, ποὺ πλαισιώνουν τὶς δεσποτικὰς εἰκόνες, τὰ τόξα ποὺ τὶς ἐπιστέφουν, οἱ ὀλόγλυφες φτερωτὲς μορφὲς καὶ τὸ ἀνάγλυφο ἐπιστύλιο ἀποτελοῦν στοιχεῖα ποὺ ἀπαντοῦν στὰ πλουσιότερα ὡς πρὸς τὴν θεματολογία καὶ τὴν πυκνότητα τοῦ διακόσμου ἀγιορείτικα τέμπλα, ἀλλὰ καὶ σὲ τέμπλα τῆς Μακεδονίας, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῶν νησιῶν¹³.

12. Ἀπὸ τὸν παλαιοχριστιανικὸ ναὸ σώζεται μόνον ἡ ἀψίδα, ἐνσωματωμένη σήμερα στὸ ὁμώνυμο μονόχωρο ἐκκλησάκι, σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ χωριό. Μέσα στὸ ναῖσκο, ἀλλὰ καὶ ἔξω ἀπὸ αὐτόν, ὑπάρχουν πολλὰ μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη: Α. Πασαδαῖος, *δ.π.*, σ. 40, πίν. 16Γ, 17Α-Γ.

13. Κ. Καλοκύρης, Ἔρευνα μεταβυζαντινῶν ἀγιορείτικων τέμπλων: *Ἄθως. Θέματα ἀρχαιολογίας καὶ τέχνης* 1963, σσ. 175-216. Μ. Corovic-Ljubinkovic, *Les bois sculptés du Moyen Age dans les régions orientales de la Yougoslavie*, Βελιγράδι 1965, σσ. 157-161. Κ. Μαρκῆς, *Ξυλόγλυπτική: Νεοελληνικὴ χειροτεχνία*, Ἀθήνα (ἐκδ. Τράπεζας τῆς Ἑλλάδος) 1969, σ. 51 κ.ἑ.

Ἀσφαλὲς κριτήριον γιὰ τὴ χρονολόγησιν τοῦ τέμπλου λίγο μετὰ τὸ ἔτος ἀνέγερσιν τοῦ ναοῦ (1780) παρέχουν οἱ ἐπιγραφὲς τῶν δεσποτικῶν εἰκόνων, ποὺ ἀναφέρουν τὰ ἔτη 1783 καὶ 1786¹⁴. Ἀρκετὰ νεότερος καὶ ἐντελῶς διαφορετικὸς ὕψους εἶναι ὁ ἐπισκοπικὸς θρόνος τοῦ ναοῦ (εἰκ. 8). Εἶναι ὅμοιος μὲ τοὺς θρόνους τῶν ὑπόλοιπων ἐνοριακῶν ναῶν τῆς Ἱμβρου, ποὺ εἶναι νεότεροι κατὰ πενήντα χρόνια ἀπὸ τὸν Ἅγιον Γεώργιον, καὶ πρέπει νὰ κατασκευάσθῃ τὸ 1839, ἔτος ἐπισκευῆς τῆς ἐκκλησίας¹⁵.

Ὅπως παραδίδεται στὸν κώδικα τῆς κοινότητος τῶν Ἀγίων Θεοδώρων, ποὺ φυλάσσεται στὴ Μητρόπολιν Ἱμβρου, ὁ τεχνίτης ποὺ ἔχτισε τὸν ἐνοριακὸ ναὸ τοῦ χωριοῦ ὀνομαζόταν Στρατήγαρος¹⁶. Εἶναι πολὺ πιθανὸν νὰ ἦταν ντόπιος, ἐφόσον τὸ νησὶ διέθετε ἐμπειροὺς καὶ ἐπιδέξιοις τεχνίτες καὶ ἀξιόλογη λαϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ παράδοσι¹⁷.

Ὅπως καὶ νὰ ἔχει τὸ θέμα, ὁ τεχνίτης ποὺ ἔχτισε τὸν Ἅγιον Γεώργιον δὲν πρωτοτύπησε· κατασκεύασε ἓνα πολὺ διαδεδομένο γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη τύπο ναοῦ καὶ μάλιστα διάλεξε τὴν ἀπλούστερη παραλλαγὴ του: ἓνα κτίσμα ὀρθογώνιον, ἐντελῶς λιτό, χωρὶς κανὼν νάρθηκα, μὲ μόνη ἐξωτερικὴ διακόσμηση τὶς στρογγυλεμένες γωνίες τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς.

Πολὺ ἀπλῆς μορφῆς ἐπίσης εἶναι ἡ, σχεδὸν σύγχρονη μὲ τὸν Ἅγιον Γεώργιον, ἐνοριακὴ ἐκκλησία τοῦ Κάστρου, ἡ Ἁγία Μαρίνα, ἔργο καὶ αὐτὴ τοῦ Νεοφύτου Α΄. Ἐχει ὑποστεί πολλὰς ἐπισκευὰς καὶ μετατροπὰς, μὲ πρώτη ἐκείνη τοῦ ἔτους 1838 καὶ τελευταία τοῦ 1949¹⁸. Στὴ σημερινή της μορφὴ εἶναι μονόκλιτη βασιλική, μὲ δικλινὴ κεραμοσκεπὴ στέγη, ἡμικυκλικὴ ἀψίδα καὶ κινοσστήρικτο νάρθηκα στὴ δυτικὴ πλευρὰ της (εἰκ. 9-11)¹⁹. Φαίνεται ὅμως ὅτι καὶ στὴν ἀρχικὴ της φάσιν ἡ Ἁγία Μαρίνα χτίσθηκε ὡς μονόκλιτος, μικρῶν διαστάσεων ναός, παρότι μητροπολιτικός. Ἴσως αὐτὸ νὰ ὀφείλεται στὴν ἔλλειψιν πόρων, ἀλλὰ καὶ στὸ γεγονός ὅτι χτίσθηκε κρυφά, χωρὶς τὴν ἐπίσημην ἄδεια τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν²⁰. Δὲν εἶναι σαφὲς ποῖα ἀπὸ τὰ

14. Στὴν εἰκόνα τοῦ Ἀγίου Γεωργίου μὲ σκηνὲς τοῦ βίου του ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή: Δέσις τοῦ δούλου σου Δι/αμαντὴ Λογοθέτῃ ἐν ἔτει ΑΨΠΣ χεῖρ εὐτελοῦς Πέτρου/Χίου. Στὴν εἰκόνα τῆς ἐνθρονισῆς Βρεφοκρατοῦσας ἀναφέρεται: Δέσις (sic) τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Γεωργάκη προσκυνητοῦ καὶ Γεωργάκη Μπογιατζῆ ΑΨΠΓ Μαρτίου ια΄.

15. Α. Μουστοξύδης - Β. Κουτλουμουσιανός, *δ.π.*, σ. 80. Ἀντίστοιχη ὁμοιότητα παρουσιάζουν καὶ τὰ ξυλόγλυπτα κιονόκρανα, καθὼς καὶ ὁ ξύλινος κρεμαστός ἀμβώνας, σύγχρονα προφανῶς μὲ τὸν ἐπισκοπικὸν θρόνον.

16. Μ. Καρᾶς, *δ.π.*, σ. 215, ὑποσ. 49.

17. Βλ. τὴν μονογραφίαν τοῦ Α. Πασαδαίου (ὑποσ. 11).

18. Μ. Καρᾶς, *δ.π.*, σσ. 217-218.

19. Τὴν κάτοψιν τοῦ ναοῦ τῆς Ἀγίας Μαρίας, καθὼς καὶ τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Παναγίας καὶ τοῦ Γλυκέως, ὀφείλω στὴν εὐγενικὴ παραχώρησιν τοῦ φίλου ἀρχιτέκτονα κ. Μ. Πολυβίου. Τὸν εὐχαριστῶ θερμὰ. Στὴν κάτοψιν τῆς Ἀγίας Μαρίας δὲν σημειώνονται οἱ ἀνηρίδες τῆς νότιας πλευρᾶς (βλ. εἰκ. 10) ἐπειδὴ προφανῶς ὅταν ἐπισκέφθηκε τὸ μνημεῖο ὁ κ. Πολυβίου δὲν ἦταν δυνατὴ ἡ πρόσβασις ἐπὶ νότια.

20. Ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Βαρθολομαῖος Κουτλουμουσιανός (Α. Μουστοξύδης - Β.

στοιχεία του σημερινού ναού ανάγονται στην πρώτη εκείνη φάση, μπορούμε όμως να αναγνωρίσουμε, κυρίως στο έσωτερικό του, όρισμένες από τις επεμβάσεις του Νεοφύτου Γ' στα 1838. Όταν ήταν ακόμη δυνατή η πρόσβαση στο έσωτερικό της εκκλησίας²¹, σωζόταν η σανιδωτή όροφη με τις καμπυλόγραμμες πλάγιες απολήξεις, ίδια με εκείνες των υπόλοιπων ενοριακών ναών της Ίμβρου, οι οποίοι χτίστηκαν ή ανακαινίστηκαν από τον Νεόφυτο Γ'²². Το τέμπλο είχε ήδη αφαιρεθεί και από την αγία τράπεζα υπήρχε μόνο ο αρχαίος κίονας που στήριζε την πλάκα της. Διατηρούνταν επίσης, στους πλευρικούς τοίχους της εκκλησίας, λείψανα από ζωγραφικό διάκοσμο: μετάλλα με προτομές αποστόλων στο πάνω μέρος των πλευρικών τοίχων, κατ'άντιστοιχία με εκείνα που είναι τοποθετημένα πάνω από τις κιονοστοιχίες των τρίκλιτων βασιλικών του νησιού και πενιχρά φυτικά κοσμήματα. Στις γραπτές επιγραφές που συνοδεύουν τον λιτό αυτό διάκοσμο αναφέρεται, τουλάχιστον δύο φορές, το όνομα του Νεοφύτου²³.

Ενδιαφέρον χαρακτηριστικό του ναού της Αγίας Μαρίνας είναι ότι συγκεντρώνει πληθος από αναχρησιμοποιημένα παλαιοχριστιανικά και βυζαντινά αρχιτεκτονικά μέλη. Όλοι οι κορμοί των ξει κίωνων του νάρθηκα, όπως και τα κιονόκρανά τους είναι παλαιοχριστιανικής εποχής (εικ. 12-13), βυζαντινά θωράκια υπάρχουν ανάμεσα στις πλάκες του δαπέδου του κυρίως ναού, ενώ στην πλακόστρωση της αψίδας έχουν χρησιμοποιηθεί και αμφικίονες παραθύρου (εικ. 14). Τα μέλη αυτά προέρχονται πολύ πιθανόν από τη γειτονική παλαιοχριστιανική βασιλική που ανέσκαψε ο Νικηφόρος Δ' Γλυ-

Κουτλουμουσιανός, δ.π., σ. 77) «Αὐτός (δηλ. ὁ Νεόφυτος Α') μετὰ ταῦτα ἔκτισε καὶ τὴν τῆς Μητροπόλεως, προφάσει μὲν εἰς ἀχυράνα καὶ φοῦρνον κατ' ἀρχάς, διὰ τὸν φόβον· τῇ ἀληθείᾳ εἰς θεῖον ναόν, ὃν καθιέρωσεν ὑστερον ἐπ' ὀνόματι τῆς Ἀγίας Μαρίνης».

21. Τὸ ναὸ ἐπισκέφθηκα τὸ 1980, πρὶν ἀκόμη φραγεῖ ἡ εἰσόδος του με ἑερολιθιά, γιὰ νὰ προστατευθεῖ ἀπὸ περαιτέρω καταστροφές. Τὸ μνημεῖο ἦταν ἤδη λεηλατημένο.

22. Βλ. παρακάτω σ. 294, ὑποσ. 28.

23. Στις φωτογραφίες τοῦ 1980, τὶς μόνες ποὺ διαθέτω, δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ ἀνάγνωση τοῦ πλήρους κειμένου αὐτῶν τῶν ἐπιγραφῶν. Στὴν πρώτη διακρίνεται ἀπλῶς τὸ ὄνομα τοῦ Νεοφύτου. Στὴ δεύτερη, σύντομη καὶ ἐνανάγνοστη, ἀναφέρεται: ΙΜΒΡΟΥ ΝΕΟΦΥΤΟΥ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ, ἀναφορά προφανῶς στὸν τόπο καταγωγῆς τοῦ Νεοφύτου Γ', τὴν Κωνσταντινούπολη (Α. Μουστοξύδης - Β. Κουτλουμουσιανός, δ.π., σ. 80). Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι ὁ δεύτερος, ἐκτός ἀπὸ τὴν Ἀγία Μαρίνα, ναὸς τῆς Ίμβρου ποὺ διασώζει ἴχνη γραπτῆς διακόσμησης, εἶναι, ὅπως εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ με πληροφορήσει ἡ συμπατριώτισσά μου κ. Βάσω Ξεινοῦ, ἡ Ἀγία Ἑλένη τοῦ Σχοινοῦδιου, ἐκκλησία ποὺ ἀνακαίνισε ἐπίσης ὁ Νεόφυτος Γ' (Α. Μουστοξύδης - Β. Κουτλουμουσιανός, δ.π.). Πρόκειται ἀπὸ ὅ,τι φαίνεται γιὰ μιὰ πρωτοβουλία τοῦ παραπάνω μητροπολίτη, ἡ ὁποία ὅμως δὲν εἶχε συνέχεια, ἐφόσον ἐξάλλου ἡ συνήθεια τοιχογράφησης τῶν ναῶν δὲν ἦταν ἀνάμεσα στὶς καλλιτεχνικὲς παραδόσεις ποὺ ἐπικράτησαν στὴν Ίμβρο. Ἡ Ἀγία Ἑλένη υπῆρξε ἐνοριακὸς ναὸς τοῦ ἐγκατελειμένου σήμερα ὁμώνυμου συνοικισμοῦ (Μ. Καρᾶς, δ.π., σ. 228). Εἶναι μονόκλιτη βασιλικὴ με χαμηλότερο νάρθηκα στὴ δυτικὴ πλευρὰ τῆς καὶ γενικὰ ἐντάσσεται στὸν τύπο τῶν υπόλοιπων, σύγχρονών της, ἐνοριακῶν ἐκκλησιῶν τῆς Ίμβρου.

κάς, μητροπολίτης Ίμβρου από το 1873 έως το 1881²⁴. Δικαιολογείται επομένως η παρουσία τους στο νεότερο ναό και δεν θα παρουσίαζε τόσο ενδιαφέρον αν το φαινόμενο δεν επαναλαμβανόταν, σε μικρότερη φυσικά κλίμακα, και στους υπόλοιπους ένοριακούς ναούς της Ίμβρου, οι περισσότεροι από τους οποίους δεν γειτνιάζουν με αρχαία μνημεία. Φαίνεται συνεπώς πως η άναχρησιμοποίηση αρχιτεκτονικών γλυπτών αρχαίων ναών στους νεότερους δεν απέβλεπε απλώς στην εξοικονόμηση οικοδομικού υλικού αλλά δηλώνει και τη σημασία που έδιναν οι άπλοι άνθρωποι του νησιού στα αρχαία μάρμαρα²⁵ που τα μετέφεραν πολλές φορές από μακρινή απόσταση, για να στολίσουν τις εκκλησίες τους αλλά και για να τους δώσουν έναν τόνο μνημειακότητας.

Οι ένοριακοί ναοί των υπόλοιπων πέντε χωριών της Ίμβρου χτίζονται στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα, επί αρχιερατίας Ίωσήφ Β' (1825-1834), Νεοφύτου Β' (1835-1836) και Νεοφύτου Γ' (1836-1853). Κατά την περίοδο της αρχιερατίας μάλιστα τα τελευταία μητροπολίτη ανακαινίζονται και οι ήδη υπάρχουσες ένοριακές εκκλησίες²⁶. Είναι η εποχή που παρατηρείται κάποια οικονομική ανάπτυξη στο νησί, με την επάνοδο των ξενιτεμένων στη Μικρά Ασία Ίμβριων —των «Ανατολιτών», όπως έχουν μείνει στην τοπική παράδοση— και έχει ήδη αρχίσει ο αγώνας του Βαρθολομαίου Κουτλουμουσιανού για την ίδρυση σχολείων²⁷.

Η ανέγερση ή η ανακαίνιση όλων των ένοριακών ναών της Ίμβρου μέσα σε μια δεκαετία, εκείνη του 1830²⁸, άποτελεί προφανώς και την αιτία

24. C. Fredrich, «Imbros», *Atenische Mitteilungen* 33, 1908, σ. 88. Για την αρχαιολογική δραστηριότητα του Νικηφόρου Γλυκά, ο οποίος είχε καταρτίσει στο κτήριο της μητρόπολης μικρή αρχαιολογική συλλογή, βλ. Ν. Ανδριώτης, *Η Ίμβρος. Ομιλία προς τα μέλη της Ίμβριακής ενώσεως Μακεδονίας και Θράκης*, Θεσσαλονίκη 1954, σσ. 17-18. Η άναχρησιμοποίηση όλων αυτών των μελών στην Αγία Μαρίνα συνδέεται πιθανότατα με την ανακαίνιση του ναού από τον Παΐσιο Β' (1881-1908) στα 1900 όπως μαρτυρεί επιγραφή πάνω από το υπέρθυρο της εισόδου του κυρίως ναού: ΕΠΙ ΠΑΪΣΙΟΥ / ΤΟΥ Β' / ΤΗ 6 ΑΥΓΟΥΣ / ΤΟΥ 1900.

25. Η ύπαρξη των πολυπληθών αυτών μελών μαρτυρεί και αντίστοιχο πλούτο μνημείων κατά την παλαιοχριστιανική και τη βυζαντινή εποχή. Ατυχώς κανένα από τα μνημεία αυτά δεν έχει διασωθεί άκέραιο. Βρίσκουμε απλώς τμήματά τους ενσωματωμένα σε νεότερους ναούς, όπως π.χ. στο εκκλησάκι των Αγίων Θεοδώρων (βλ. παραπάνω ύψος. 12) ή συχνότερα αρχιτεκτονικά μέλη των παλιών ναών έντοιχισμένα στο έξωκλήσι που πήρε τη θέση τους.

26. Α. Μουστοξύδης - Β. Κουτλουμουσιανός, *δ.π.*, σσ. 79-80, Μ. Καρας, *δ.π.*, σσ. 216-219.

27. Γ. Ξεινός, «Αναζητώντας την ιστορική πορεία της αποδημίας των Ίμβριων κατά τον 20ό αιώνα και το χάρτη των παροικιών τους», Πρακτικά Συμποσίου: Η Αποδημία των Ίμβριων κατά τον εικοστό αιώνα και οι παροικίες τους, Θεσσαλονίκη 1990, σσ. 11-12.

28. Σύμφωνα με τα στοιχεία που διαθέτουμε, η εκκλησία των Άγριδιών εγκαινιάστηκε στα 1832, της Παναγίας στα 1835, του Γλυκέος στα 1838, του Εύλαμπιου στα 1839, ενώ οι ήδη υπάρχουσες, ο Άγιος Γεώργιος των Αγίων Θεοδώρων και η Αγία Μαρίνα του Κάστρου, ανακαίνισθηκαν ή μὲν πρώτη στα 1839, ή δε δεύτερη στα 1838 (Μ. Καρας, *δ.π.*, σσ. 215-219). Για το έτος ανέγερσης της Αγίας Μαρίας στο Σχοινούδι δεν διαθέτουμε μαρτυρίες. Ο Βαρθολο-

ἐπικράτησης ἐνὸς πανομοιότυπου σχεδίου τρίκλιτης βασιλικῆς, μὲ ἰδιαίazon-
τα μάλιστα χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα στὴν ἐξωτερικὴ του ὄψη. Τὸ γεγονός
αὐτὸ μᾶς ὁδηγεῖ στὴ σκέψη ὅτι ἂν ὄχι γιὰ ὅλους, τουλάχιστον γιὰ τοὺς
περισσότερους, σύγχρονους μεταξὺ τους, ἐνοριακοὺς ναοὺς, χρησιμοποιεῖ-
θηκε τὸ ἴδιο σχέδιο καὶ πιθανὸν καὶ οἱ ἴδιοι τεχνίτες. Τὰ μνημεῖα τῆς περιό-
δου αὐτῆς, ποὺ διατηροῦν ἀναλλοίωτη τὴν ἀρχικὴ μορφή τους καὶ στὰ ὁποῖα
διακρίνεται καθαρὰ τὸ σχέδιο, εἶναι οἱ ἐκκλησίαι τῆς Παναγίας, τοῦ Γλυκέ-
ος καὶ τοῦ Σχοινοῦδιου. Ἀντίθετα, οἱ ναοὶ τῶν Ἀγριδιῶν καὶ τοῦ Εὐλαμπίου
ἔχουν ὑποστεῖ, τουλάχιστον ἐξωτερικά, σοβαρὰς ἀλλοιώσεις.

Ἡ ἐνοριακὴ ἐκκλησία τῆς Παναγίας, ἀφιερωμένη στὴν Κοίμηση τῆς
Θεοτόκου καὶ σημερινὸς μητροπολιτικὸς ναὸς τῆς Ἱμβρου, ἀρχισε νὰ χτί-
ζεται κατὰ τὴν ἀρχιερατία τοῦ Ἰωσήφ Β' καὶ ἀποπερατώθηκε ἀπὸ τὸ διάδο-
χό του Νεόφυτο Β' στὰ 1835. Ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ τελευταίου μη-
τροπολίτη μὲ κάποιον Ζαφεῖρη, ἐγκατεστημένο στὴν Καλλίπολη, πληροφο-
ροῦμαστε ὅτι αὐτὸς ἀπέστειλε στὸ δεσπότη ἕναν «λεπτοργόν», τὸν Δαμιανὸ
Κατάκαλο καὶ τοῦ σύστησε ἐπίσης ἕναν κάλφα Μαδυτινὸ, ποὺ ὀνομαζόταν
'Ανώνιος, «διὰ νὰ κάμετε τὴν ἐκκλησίαν πολλὰ ὠραίαν», ὅπως ἀναφέρει²⁹.

Ἡ Μάδυτος εἶναι γνωστὴ γιὰ τοὺς περίφημους χτίστες της, οἱ ὁποῖοι
ἐργάζονταν, ὀργανωμένοι σὲ συντεχνίες, σὲ γειτονικὲς πόλεις, ἀλλὰ κυρίως
στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου εἶχαν καταφέρει νὰ εἰσχωρήσουν μέχρι τὰ
ἀνάκτορα τῶν σουλτάνων³⁰. Διέθετε ἐπίσης καὶ συντεχνία ξυλογλυπτῶν (λε-
πτουργῶν) οἱ ὁποῖοι ἦταν περιζήτητοι καὶ ἔξω ἀπὸ τὴ Μάδυτο³¹. Δὲν ἀπο-
κλείεται λοιπὸν καὶ ὁ λεπτοργός, τοῦ ὁποῖου δὲν ἀναφέρεται ὁ τόπος κατα-
γωγῆς νὰ ἦταν ἐπίσης Μαδυτινός.

Ὅπως καὶ νὰ ἔχει τὸ πρᾶγμα, ἡ ἐκκλησία τῆς Παναγίας, ποὺ χτίστηκε
καὶ διακοσμήθηκε ἀπὸ τοὺς δύο προαναφερθέντες τεχνίτες, φαίνεται νὰ ἀπο-
τέλεσε πρότυπο καὶ γιὰ τὶς ὑπόλοιπες ἐνοριακὲς ἐκκλησίες τῆς Ἱμβρου ποὺ
ἀκολούθησαν³². Ἀνήκει στὸν τύπο τῆς τρίκλιτης βασιλικῆς, μὲ δίρριχτη
κεραμοσκεπὴ στέγη καὶ ἡμικυκλικὴ ἀψίδα (εἰκ. 15). Στὴ δυτικὴ πλευρὰ της
ὑπάρχει χαμηλότερος νάρθηκας, μὲ μονόρριχτη στέγη, ποὺ στηρίζεται σὲ
ἔξι ἀρχαίους κίονες (εἰκ. 16). Ἡ τοιχοδομία τοῦ ναοῦ εἶναι ἀργολιθοδομὴ
καὶ μόνο στὶς γωνίες καὶ στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ, κυρίως δὲ στὴν ἀψίδα,

μαῖος Κουτλουμουσιανὸς (Α. Μουστοξύδης - Β. Κουτλουμουσιανός, *δ.π.*, σ. 79) ἀναφέρει ὅτι
ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Ἰωσήφ Β' (1825-1834) «ἀνεκαινίσθησαν ἐκ θεμελίων αἱ ἐκκλησίαι τοῦ
Σχοινοῦδιου, τῶν Ἀγριδιῶν καὶ τῆς Παναγίας, τρισυπόστατοι καὶ αἱ τρεῖς». Δὲν γνωρίζουμε
ὅμως ἂν ἡ ἐκκλησία αὐτὴ ἀποπερατώθηκε κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀρχιερατίας τοῦ Ἰωσήφ ἢ
ἀργότερα ὅπως συνέβη μὲ τὸν ἐνοριακὸ ναὸ τῆς Παναγίας.

29. Μ. Καρᾶς, *δ.π.*, σ. 216.

30. Ε. Βουραζέλη - Μαρινάκου, *Αἱ ἐν Θράκῃ συντεχνίαι τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴν Τουρκο-
κρατίαν*, Θεσσαλονίκη 1950, σ. 74. Α. Σιταρᾶς, *Ἡ Μάδυτος*, Ἀθήναι 1971, σ. 139 κ.ἑ.

31. Α. Σιταρᾶς, *δ.π.*, σ. 143.

32. Βλ. ὑποσημείωση 28.

ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ ὀρθογώνιοι λαξευτοὶ δόμοι (εἰκ. 17). Τὰ παράθυρα, τοποθετημένα ὄχι μόνο στὶς δύο μακρὲς πλευρὲς ἀλλὰ καὶ στὴν ἀνατολικὴ καὶ στὴ δυτικὴ, ἐπιστέφονται ἀπὸ πλίνθινα ἡμικυκλικά ἢ ὀξυκόρυφα τόξα. Πάνω ἀπὸ τὴν ἀψίδα ἡ διακόσμηση γίνεται κάπως πλουσιότερη, μὲ τοὺς πλίνθινους σταυρούς, ἕναν κάτω ἀπὸ τὸ τόξο τοῦ κεντρικοῦ παραθύρου καὶ ἕναν δεῦτερο ἀκριβῶς κάτω ἀπὸ τὸ ἀέτωμα τῆς στέγης, νὰ περιβάλλεται ἀπὸ πλίνθινο κυκλικὸ πλαίσιο (εἰκ. 18). Τὸ σημαντικότερο ὅμως ἀρχιτεκτονικὸ στοιχεῖο τοῦ κτηρίου ἀποτελοῦν οἱ κατακόρυφες, τριγωνικῆς διατομῆς ἀντηρίδες, διατεταγμένες ἀνὰ τρεῖς στὶς μακρὲς πλευρὲς τοῦ κυρίως ναοῦ (εἰκ. 19-20). Ἀπὸ ὅ,τι διακρίνεται καθαρὰ στὴν τοιχοδομία, κατασκευάσθηκαν συγχρόνως μὲ τὸ ναό, ἴσως γιὰ ἐνίσχυση τῶν πλευρικῶν τοίχων του. Ὅποιος ὅμως καὶ νὰ ἦταν ὁ προορισμὸς τους, στατικὸς ἢ διακοσμητικὸς, καθιερώονται πλέον ὡς τυπικὸ γνῶρισμα τῶν περισσότερων ἐνοριακῶν ναῶν τῆς Ἱμβρου.

Στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ναοῦ τῆς Κοίμησης, παρατηρεῖται διάταξη καὶ διακόσμηση ἀνάλογη μὲ ἐκείνην τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στοὺς Ἁγίους Θεοδώρους³³: ὁ χωρισμὸς τῶν κλιτῶν γίνεται μὲ κίονες, τῶν ὁποίων ὁ κορμὸς ἀποτελεῖται ἀπὸ ξύλινο πυρῆνα καλυμμένο μὲ λευκὸ ἀσβεστοκονίαμα. Οἱ κόγχες τῆς πρόθεσης καὶ τοῦ διακονικοῦ ἐγγράφονται στὸ πᾶχος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου καὶ τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας. Ὁ γυναικωνίτης, σὲ μορφὴ ἐξώστη σχήματος Π, καταλαμβάνει τὸ ἐπάνω μέρος τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ κυρίως ναοῦ, πὺλ ἀντιστοιχεῖ μὲ τὰ δύο τελευταῖα ζεύγη τῶν κιόνων. Ἡ σανιδωτὴ ὀροφή, ὑψηλότερη στὸ μεσαῖο κλίτος, φέρει στὸ κέντρο της ξύλινο ζωγραφιστὸ ὀμφάλιο, μὲ τὴν παράσταση τοῦ Παντοκράτορος, ἐνῶ τὰ μετάλλια πάνω ἀπὸ τὰ κιονόκρανα κοσμοῦνται μὲ τὶς μορφὲς τῶν ἀποστόλων. Τὰ ξυλόγλυπτα κιονόκρανα, ὁ ἄμβωνας καὶ ὁ ἐπισκοπικὸς θρόνος εἶναι ἐπίσης ὅμοια μὲ ἐκεῖνα τοῦ ἐνοριακοῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Θεοδώρων. Αὐτὸ πὺλ διαφέρει ἐντελῶς εἶναι τὸ τέμπλο, τὸ ὁποῖο δὲν ἐντάσσεται ἐξάλου στὴν παράδοση τῶν ξυλόγλυπτων τέμπλων πὺλ ἐπικρατοῦν τοὺς δύο τελευταίους αἰῶνες τῆς Τουρκοκρατίας, οὔτε ὡς πρὸς τὴ διάρθρωση, οὔτε ὡς πρὸς τὴ διακόσμησή του. Δὲν χωρίζεται δηλαδὴ σὲ ὀριζόντιες ζῶνες, ἀλλὰ σὲ τρεῖς κατακόρυφες, μία γιὰ κάθε κλίτος. Ἡ ζώνη πὺλ ἀντιστοιχεῖ στὸ κεντρικὸ κλίτος εἶναι ψηλότερη, μὲ καμπυλόγραμμη ἐπίστεψη, στὸ μέσο τῆς ὁποίας εἶναι τοποθετημένα τὰ λυπηρὰ καὶ ὁ σταυρὸς (εἰκ. 21), ἐνῶ τὰ στενότερα καὶ χαμηλότερα τμήματα τῶν πλαγίων κλιτῶν καταλήγουν σὲ ἀέτωματικὴ ἐπίστεψη (εἰκ. 22). Τόσο ἡ θεματολογία ὅσο καὶ ἡ τεχνολογία του παρουσιάζουν ἕναν ἐκλεκτικισμό, μὲ κυρίαρχα τὰ νεοκλασικίζοντα στοιχεῖα, ὅπως οἱ ψευδοπαραστάδες μὲ τὰ κορινθιάζοντα κιονόκρανα, τὰ τρίγλυφα, οἱ ρόδακες καὶ οἱ γεισίποδες. Τὰ θωράκια κάτω ἀπὸ τὰ δεσποτικὰ καὶ οἱ μεταξὺ αὐτῶν πεσίσκοι, ἀλλὰ καὶ τὰ διάχωρα πάνω ἀπὸ τὶς εἰκόνες, κο-

33. Βλ. παραπάνω σσ. 290-91.

σμοῦνται μὲ φυτικά, σχηματοποιημένα θέματα, ἐπιχρυσωμένα ἢ βαμένα σὲ ἔντονα χρώματα, ποὺ προβάλλουν σὲ γαλαζοπράσινο βάθος. Τὸ τέμπλο κατασκευάσθηκε στὰ 1835, ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὴν ἀναγραφὴ αὐτῆς τῆς χρονολογίας στὸ κέντρο τῆς κάτω πλευρᾶς τῆς ἐπίστευσης τοῦ κεντρικοῦ κλίτους. Τῆς ἴδιας ἐποχῆς εἶναι καὶ οἱ εἰκόνες τοῦ (Δεσποτικά καὶ Δωδεκάορτο), προϊόντα ἀγιορείτικων ἐργαστηρίων τοῦ 19ου αἰώνα³⁴, ὅπως δηλώνει ἡ τεχνοτροπία τους.

Ξυλόγλυπτες κατασκευές, ὅμοιες μὲ ἐκεῖνες τοῦ ἐνοριακοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας, συναντοῦμε καὶ στὴν ἐνοριακὴ ἐκκλησία τοῦ Γλυκέος, ἀφιερωμένη καὶ αὐτὴ στὴν Κοίμηση τῆς Θεοτόκου καὶ μεταγενέστερη κατὰ τρία χρόνια ἀπὸ τὴν προηγούμενη (1838). Τὸ τέμπλο (εἰκ. 23-24), τὰ ξυλόγλυπτα κιονόκρανα καὶ τὰ ζωγραφιστὰ μετάλλια πάνω ἀπὸ αὐτὰ (εἰκ. 25), τὸ κεντρικὸ ὀμφάλιο τῆς ὀροφῆς, ὁ ἐπισκοπικὸς θρόνος (εἰκ. 26) καὶ ὁ ἄμβωνας (εἰκ. 27) ἀντιγράφουν τὰ ἀντίστοιχα τοῦ ὁμώνυμου ναοῦ τῆς Παναγίας. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὴν ἐσωτερικὴ διαμόρφωση, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἐξωτερικὴ μορφὴ τῶν δύο ναῶν. Ἐχομε δηλαδὴ καὶ ἐδῶ τὶς ἐγγεγραμμένες κόγχες τῆς πρόθεσης καὶ τοῦ διακονικοῦ, τὸν ἴδιο ἀριθμὸ καὶ μορφὴ κιόνων, τὸν γυναικωνίτη σὲ σχῆμα Π, ἀλλὰ καὶ τὴν ἡμικυκλικὴ ἁψίδα, καὶ τὸ νάρθηκα μὲ τὴν κιονοστήριχτη μονόριχτη στέγη (εἰκ. 28), καὶ τὰ παράθυρα μὲ τὰ ἡμικυκλικά τόξα καὶ φυσικά τὶς κατακόρυφες, τριγωνικῆς διατομῆς ἀντηρίδες, κατὰ μῆκος τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ κυρίως ναοῦ. Μόνο ποὺ στὴν ἐκκλησία τοῦ Γλυκέος οἱ ἀντηρίδες εἶναι ἀνὰ δύο σὲ κάθε πλευρὰ (εἰκ. 29-30), παρόλο ποὺ οἱ διαστάσεις τῆς εἶναι μεγαλύτερες ἀπὸ ἐκεῖνες τῆς προηγούμενης.

Ὁ τρίτος ναὸς ποὺ δὲν ἔχει ὑποστεῖ ἀλλοίωση τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τοῦ εἶναι ἡ Ἁγία Μαρίνα στὸ Σχοινοῦδι. Ἐπανευρίσκουμε καὶ ἐδῶ τὰ ἴδια στοιχεῖα ποὺ συναντήσαμε στοὺς δύο προηγούμενους ναοὺς: πέντε ζεύγη κιόνων μὲ ξύλινο πυρῆνα, παράθυρα μὲ ἀνακουφιστικά τόξα, χαμηλότερο νάρθηκα μὲ μονόριχτη στέγη καὶ τὶς χαρακτηριστικὲς ἀντηρίδες, ἀνὰ δύο σὲ κάθε πλευρὰ καὶ στεγασμένες μὲ τὴν προέκταση τῆς στέγης τοῦ κυρίως ναοῦ (εἰκ. 31). Μιὰ μικρὴ διαφορὰ ἀπὸ τὶς προηγούμενες ἐκκλησίες εἶναι ὅτι τὰ ἀνοίγματα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ νάρθηκα ἔχουν ἀντικατασταθεῖ μὲ παράθυρα, (εἰκ. 32) προφανῶς γιὰ λόγους προστασίας ἀπὸ τὶς δυσμενεῖς καιρικὲς συνθήκες κατὰ τὴν περίοδο τοῦ χειμῶνα, ποὺ στὸ ὄρεινὸ Σχοινοῦδι εἶναι δριμύτερος ἀπὸ ὅ,τι στὰ δύο προηγούμενα χωριά.

Ἡ ἐσωτερικὴ διαμόρφωση τῆς ἐκκλησίας ἀκολουθεῖ τὴ μορφὴ ποὺ ἤδη περιγράψαμε³⁵, μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι ἀνάμεσα στὰ ξυλόγλυπτα κιονόκρανα καὶ

34. Τῆς ἴδιας τεχνοτροπίας εἶναι καὶ οἱ εἰκόνες τῶν ἐνοριακῶν ναῶν τῶν χωριῶν ποὺ ἀναφέρονται παρακάτω. Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὲς ὅμως ὑπάρχει στὶς ἐνοριακὲς ἐκκλησίες τῆς Ἱμβροῦ πληθὺς εἰκόνων κυρίως τῶν δύο τελευταίων μεταβυζαντινῶν αἰώνων. Ἐνα μεγάλο μέρος ἀπὸ αὐτὲς ἔχει μεταφερθεῖ ἀπὸ τὶς διαλυμένες μονὲς τοῦ νησιοῦ καθὼς καὶ ἀπὸ τὰ ἐρειπωμένα σήμερὰ ἐξωκκλήσια. (Γιὰ τὰ μοναστήρια καὶ τὰ ἐξωκκλήσια τῆς Ἱμβροῦ, βλ. Μ. Καραῖς, *δ.π.*, σσ. 211-215, 220-231.)

35. Στὴν Ἁγία Μαρίνα τοῦ Σχοινοῦδιοῦ διατηρεῖται ἔως σήμερὰ τὸ καφασωτὸ πλέγμα ποὺ

τή σανιδωτή όροφή μεσολαβοϋν ξύλινα, χαμηλά, θλαστά τόξα, στοιχείο ποϋ έπαναλαμβάνεται έπίσης καί στόν ένοριακό ναό τών 'Αγριδιών (είκ. 33), άφιερωμένο στόν Εϋαγγελισμό τής Θεοτόκου³⁶ (είκ. 34). Μεγάλη όμοιότητα παρoυσιάζoν καί τά τέμπλα τών δύο αϋτών ναών, ποϋ φαίνεται ότι κατασκευάστηκαν άπό τoύς ίδιoυς τεχνίτες. 'Εμπνευσμένα άπό τά τέμπλα τών έκκλησιών τής Παναγίας καί τοϋ Γλυκέoς, διατηροϋν σέ γενικές γραμμές τή δική τους διάρθρωση, είναι όμως άπλούστερα, άδρότερης κατασκευής καί με σχματοποιημένη διακόσμηση (είκ. 35). Κυριαρχοϋν καί έδω τά φυτικά θέματα, άλλα τά χρώματα περιορίζονται στο χρυσό γιά τά διακοσμητικά στοιχεία, καί στο γκρίζο γιά τó βάθος, ένω τó ύφος είναι περισσότερο λαϊκό παρά νεοκλασικίζoν oπως προηγούμενα. Είναι πολϋ πιθανόν ότι τά τέμπλα τών ναών τών αϋτών όρειών καί περισσότερο άπομακρυσμένων χωριών κατασκευάστηκαν άπό ντόπιoυς τεχνίτες, με πρότυπο τά τέμπλα τοϋ ξενόφερτοϋ «λεπτοϋργοϋ»³⁷.

'Εντελώς μακρινή άνάμνηση όλων αϋτών τών τέμπλων άποτελεί τó τέμπλο τής 'Αγίας Βαρβάρας, ένοριακόϋ ναοϋ τοϋ Εϋλαμπίoυ, τó όποίο διατηρεί μόν τή μορφή τών προηγούμενων, άλλα είναι άκόσμητο (είκ. 36). Είναι άγνωστο άν είναι σύγχρονο με τó ναό, χτισμένο έπί Νεοφύτοϋ Γ', ή άν κατασκευάσθηκε σέ κάποια άπό τίς μεταγενέστερες φάσεις του, με τελευταία αϋτήν τοϋ 1948³⁸, στήν όποία όφείλεται καί ή σημερινή πρόσοψη τής έκκλησίας (είκ. 37). 'Από τήν άρχική της φάση σώζεται ή νότια πλευρά, με τή χαρακτηριστική άντηρίδα καί τά παράθυρα με τά άνακουφιστικά τόξα (είκ. 38), καθώς καί ή έσωτερική μορφή, άνάλογο με τών υπόλοιπων ναών.

Στοϋς ένοριακοϋς ναοϋς τής 'Ιμβροϋ προστέθηκε τó 1932 μιá δεϋτερη έκκλησία στο Σχοινούδι, ή Κοίμηση τής Θεοτόκου³⁹, ένδιαφέρον κράμα παράδοσης καί νεωτερισμοϋ. 'Η έξωτερική της μορφή (είκ. 39) δέν θυμίζει σέ τίποτα τίς γνωστές βασιλικές τοϋ νησιοϋ, τó έσωτερικό της όμως άντιγράφει τή χαρακτηριστική μορφή καί διακόσμησή τους: τρίκλιτη βασιλική, με πέντε ζεύγη κιόνων, γυναικωνίτη καί σανιδωτή όροφή, ύψηλότερη στο μεσαίο κλίτος καί κοσμημένη με τó γνωστό όμφάλιο. 'Υπάρχoν έπίσης τά

χωρίζει τήν είσοδο τοϋ κλιμακοστασίoυ άπό τόν κυρίως ναό. 'Ανάλογο καφασωτό σώζεται καί στήν 'Αγία 'Ελένη τοϋ ίδιoυ χωριοϋ, ύπήρχε δέ, κατá τή μαρτυρία τών παλαιoτέρων, καί στοϋς υπόλοιποϋς ένοριακοϋς ναοϋς τής 'Ιμβροϋ.

36. 'Ο ναός χτισμένος τó 1832 καί άνακαινισμένος τó 1928 καί 1949 (Μ. Καράς, *δ.π.*, σ. 219) έχει άλλoιωθεί έντελώς έξωτερικά, στο έσωτερικό του όμως διατηρεί τήν άρχική του μορφή, όμοια με εκείνη τών υπόλοιπων ένοριακών ναών τής 'Ιμβροϋ. 'Ο χωρισμός τών κλιτών γίνεται με έξι ζεύγη κιόνων άπό ξύλινο σκελετό καί επένδυση άσβεστοκονιάματος, ύπάρχει άνάλογο σανιδωτή όροφή, με τó γνωστό όμφάλιο, κρεμαστός άμβωνας, έπισκοπικός θρόνος καί γυναικωνίτης.

37. Βλ. παραπάνω σ. 295.

38. Α. Μουστοξύδης - Β. Κουτλουμουσιάνος, *δ.π.*, σ. 80 καί Μ. Καράς, *δ.π.*, σσ. 216-217.

39. Μ. Καράς, *δ.π.*, σ. 217.

ζωγραφισμένα μετάλλια, με τις μορφές των αποστόλων, πάνω από τα κιονόκρανα (είκ. 40) λίθινα ἐδῶ, ἐπειδὴ προφανῶς δὲν ὑπῆρχαν πιά οἱ ξυλογλύπτες ποὺ κατασκεύασαν τὰ ξυλόγλυπτα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ τὰ λειτουργικὰ ἐπιπλά τῶν παλιότερων ναῶν. Τὸ τέμπλο τοῦ ναοῦ τῆς Κοίμησης, μετὰ τὰ εἰκόνες του, καὶ τὰ ὑπόλοιπα λειτουργικὰ ἐπιπλά (ἐπισκοπικὸς θρόνος (εἰκ. 41), ἄμβωνας, κιβώριο ἁγίας τράπεζας) μεταφέρθηκαν ἀπὸ τὸ Τσανάκαλε. Ἀνῆκαν στὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ἐρειπώμενο ἤδη στὰ 1932, ποὺ κατασκευάσθηκε ἡ Ἱμβριώτικη ἐκκλησία⁴⁰. Πρόκειται γιὰ ὠραίες ξυλόγλυπτες κατασκευές, μετὰ σημαντικότερο δείγμα τους τὸ τέμπλο (εἰκ. 42-43), ἐπιχρυσωμένο καὶ μετὰ τὸν χαρακτηριστικὸ πλούσιο διάκοσμο ποὺ συναντοῦμε στὰ τέμπλα τῶν δύο τελευταίων αἰώνων τῆς Τουρκοκρατίας⁴¹.

Γενικὲς παρατηρήσεις

Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ παρατέθηκαν γίνεται φανερό ὅτι στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς Ἱμβρου, τοῦ τέλους τοῦ 18ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνα, ἐπικρατεῖ ἡ δρομικὴ ξυλόστεγη βασιλική, τύπος ναοῦ εὐρύτατα διαδεδομένος κατὰ τὴν ὀψιμὴ Τουρκοκρατία. Τὰ αἷτια τῆς ἐπικράτησής του, τὴν ἐποχὴ αὐτῇ, σὲ ὁλόκληρο τὸν Ἑλλαδικὸ ἀλλὰ καὶ γενικότερα τὸ Βαλκανικὸ ὠρὸ ἐξακολουθοῦν νὰ συζητοῦνται⁴², ὅπωςδὴποτε ὁμως τὸ σχετικὰ μικρὸ κόστος ποὺ ἀπαιτεῖται γιὰ τὴν κατασκευὴ του καὶ ἡ ἀπλὴ ἀρχιτεκτονικὴ του μορφὴ ἀποτελοῦν σοβαροὺς λόγους, τουλάχιστον στὴν περίπτωσιν τῆς Ἱμβρου, νησιοῦ ποὺ οὔτε μεγάλα οἰκονομικὰ μέσα διαθέτει, ἀλλὰ οὔτε παράδοση ποὺ θὰ ἐπέτρεπε συνθετότερους τύπους ναῶν⁴³. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν τύπο τῆς ξυλόστεγης βασιλικῆς ἐπιλέγεται στὴν Ἱμβρο ἡ ἀπλούστερη παραλλαγή. Τόσο στοὺς παλιότερους ἐνοριακοὺς ναοὺς (Ἅγιο Γεώργιο Ἀγίων Θεοδώρων καὶ Ἁγία Μαρίνα Κάστρου) ὅσο καὶ στοὺς νεότερους τῶν ὑπόλοιπων χωριῶν, λείπουν οἱ πλάγιες στοές, ποὺ συναντοῦμε πολὺ συχνὰ στὶς ὀψιμες μεταβυζαντινὲς βασιλικές⁴⁴ ἢ ἡ διακόσμηση τῶν ἐξωτερι-

40. Βλ. προηγούμενη ὑποσημείωση.

41. Βλ. παραπάνω ὑποσημείωση 13.

42. A. Orlandos, «L'architecture religieuse en Grèce pendant la domination Turque», *L'Hellénisme Contemporain*, 1953, σ. 179 κ.ε. Τοῦ ἴδιου, *Ein spätbyzantinischer Hallenkirchen-typus Nordgriechenlands: Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 21, 1972, σσ. 209-222. Χ. Μπούρας, «Ὁ ἀρχιτεκτονικὸς τύπος τῆς βασιλικῆς κατὰ τὴν Τουρκοκρατία καὶ ὁ πατριάρχης Καλίνικος», *Ἐκκλησίες στὴν Ἑλλάδα μετὰ τὴν Ἀλωση*, Ἀθήνα 1979, σσ. 159-168.

43. Ὡς σημειωθεῖ ὅτι ἀκόμα καὶ τὰ καθολικὰ τῶν μετοχιῶν μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους, ποὺ ὑπῆρχαν στὴν Ἱμβρο, ἦταν ἀπλές μονόκλιτες βασιλικές. Γιὰ τὰ μετόχια αὐτὰ βλ. Μ. Καρᾶς, *δ.π.*, σσ. 211-213.

44. Βλ. ἐνδεικτικὰ Ν. Μουτσόπουλος, *Οἱ ἐκκλησίες τοῦ νομοῦ Φλωρίνης* (ΙΜΧΑ, 69), Θεσσαλονίκη 1964, σ. 73, εἰκ. 29. Τοῦ ἴδιου, *Οἱ ἐκκλησίες τοῦ Νομοῦ Πέλλης* (ΙΜΧΑ, 138), Θεσσαλονίκη 1973, σσ. 82-83, πίν. 7.

κῶν πλευρῶν, πού συναντοῦμε σὲ ναοὺς περιοχῶν μὲ σημαντική παράδοση στὴ λαϊκὴ λιθογλυπτική⁴⁵.

Τοὺς ναοὺς τῆς Ίμβρου χαρακτηρίζει ὁ χαμηλότερος ἀπὸ τὸν κυρίως ναὸ κιονοστοιχικός νάρθηκας τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, εἶδος ἡμίκλειστης στοᾶς, ἀνάλογης μὲ ἐκείνη πού ἀπαντᾷ καὶ σὲ ἐκκλησίες τῆς γειτονικῆς Θράκης⁴⁶. Κατὰ τὰ ἄλλα, ἡ ἐσωτερικὴ διαμόρφωση καὶ διακόσμηση τῶν ναῶν (γυναικωνίτης σὲ μορφὴ ἐξώστη, κίονες μὲ ξύλινο πυρῆνα, κρεμαστὸς ἄμβωνας, ὁμφάλιο ὀροφῆς καὶ ζωγραφιστὰ μετὰλλια πάνω ἀπὸ τοὺς κίονες) ἀποτελοῦν τυπικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν βασιλικῶν τῆς ὀνιμης Τουρκοκρατίας⁴⁷.

Δὲν θὰ εἴχαμε συνεπῶς ἰδιαιτέρες παρατηρήσεις γιὰ τοὺς ναοὺς αὐτοὺς ἂν ἀπουσίαζαν οἱ ὕψηλές, τριγωνικῆς διατομῆς, ἀντηρίδες, πού ἀπαντοῦν στὶς περισσότερες ἐνοριακὲς ἐκκλησίες τοῦ νησιοῦ. Μὲ βάση τὰ δεδομένα πού διαθέτουμε, ἡ παλιότερη ἐκκλησία στὴν ὁποία συναντοῦμε τὶς ἀντηρίδες αὐτὲς εἶναι ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου στὴν Παναγία, τὸ σχέδιο τῆς ὁποίας ἀντιγράφουν οἱ ἐκκλησίες τοῦ Γλυκεός, τοῦ Σχοινοῦδιο καὶ πιθανότατα τοῦ Εὐλαμπίου, ἡ ὁποία δὲν σώζει ἀκέραια τὴν ἀρχικὴ τῆς φάση⁴⁸. Ἀντηρίδες ἴδιας μορφῆς φέρει ἐπίσης ἡ δευτέρη ἐκκλησία τῶν Ἀγίων Θεοδώρων, μονόκλιτη βασιλικὴ στὴν εἴσοδο τοῦ χωριοῦ, ἀφιερωμένη στὴν Κοίμησις τῆς Θεοτόκου (εἰκ. 44). Γιὰ τὸν χρόνο ἀνέγερσής της δὲν διαθέτουμε στοιχεῖα, μαρτυρεῖται ἀπλῶς ἡ ὑπαρξὴ της σὲ ἔγγραφο τοῦ 1845⁴⁹.

45. Βλ. π.χ. τὴ διακόσμηση τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Πηλίου: Κ. Μακρῆς, *Ἡ λαϊκὴ τέχνη τοῦ Πηλίου*, Ἀθήνα 1976, σσ. 127-143.

46. Πρβλ. τὸ ναὸ τῆς Ἀγίας Ἀναστασίας στὴ Μάρη, τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνα, τοῦ ὁποίου ἡ ἐξωτερικὴ μορφὴ παρουσιάζει στενὴ τυπολογικὴ συγγένεια μὲ τὶς ἐνοριακὲς ἐκκλησίες τῆς Ίμβρου: Α. Ρουσᾶς, *Ἱερὰ Μητρόπολις Ἀλεξανδρουπόλεως καὶ Σαμοθράκης. Τὸ Ἐκκλησιαστικὸ μουσεῖο καὶ οἱ παλαιὲς ἐκκλησίες*, Ἀλεξανδρουπόλις 1978, σ. 27 εἰκ. 51α.

47. Ν. Μουτσόπουλος, *Οἱ ἐκκλησίες τοῦ νομοῦ Φλωρίνης*, σ. 74 κ.ἑ. Τοῦ ἴδιου, *Οἱ ἐκκλησίες τοῦ Νομοῦ Πέλλης*, σ. 85 κ.ἑ. Μ. Βαμβοῦκου-Καμπούρη, «Ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος Θεσσαλονίκης», *Ἐκκλησίες μετὰ τὴν Ἄλωση* (βλ. ὑποσημείωση 42), σ. 40.

48. Οἱ ἀντηρίδες στὴ νότια πλευρὰ τῆς Ἀγίας Μαρίας τοῦ Κάστρου (βλ. εἰκ. 10) δὲν ἔχουν τὴ χαρακτηριστικὴ μορφὴ πού συναντοῦμε στοὺς ὑπόλοιπους ναοὺς. Δὲν εἶναι σαφὲς ἐπομένως ἂν ἀνήκουν στὴν πρώτη φάση ἐπισκευῆς τῆς ἐκκλησίας κατὰ τὸ 1838 (βλ. ὑποσ. 28) ἢ ἂν προστέθηκαν, γιὰ στατικούς λόγους, σὲ κάποια ἀπὸ τὶς μεταγενέστερες ἐπισκευές.

49. Ὁ Μ. Καρᾶς, *δ.π.*, σ. 219, σημειώνει ὅτι ὁ ναὸς χτίστηκε ἐπὶ Νεοφύτου Α' (1762-1785) χωρὶς νὰ ἀναφέρει ὅμως τὴν πηγὴ τῆς πληροφορίας. Οὐτε καὶ ἄλλα στοιχεῖα διαθέτουμε αὐτῇ τῇ στιγμῇ πού θὰ συνηγοροῦσαν γιὰ τὴ χρονολόγησις τοῦ ναοῦ αὐτῇ τὴν περίοδῳ. Ἀντίθετα, μορφολογικὰ στοιχεῖα, ὅπως οἱ ἀντηρίδες, ἀνὰ τρεῖς κατὰ μῆκος τῶν πλευρικῶν τοίχων, καὶ ἡ ἐσωτερικὴ διαμόρφωση καὶ διακόσμηση (ἐλαφρῶς καμαρωτὴ, σανιδωτὴ ὀροφὴ μὲ ὁμφάλιο καὶ μετὰλλια μὲ προτομὲς ἀποστόλων) πού χαρακτηρίζουν τοὺς ἐνοριακοὺς ναοὺς τῆς Ίμβρου οἱ ὁποῖοι χτίστηκαν ἢ ἀνακαινίσθηκαν μετὰ τὸ 1830, μᾶς ὁδηγοῦν στὴ σκέψη ὅτι καὶ ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου στοὺς Ἅγιους Θεοδώρους θὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ τουλάχιστον στὴ σημερινὴ τῆς μορφῇ, ἔργο αὐτῆς ἐποχῆς. Ὁ ναὸς περιγράφεται πολὺ σύντομα ἀπὸ τὸν Α. Πασαδαῖο, *δ.π.*, σσ. 38-39, πίν. 22, 2-3.

Ἄν δεχθούμε ὅτι ὁ πρῶτος ναὸς στὸν ὁποῖο ἐμφανίζονται οἱ ιδιότυπες αὐτὲς ἀντηρίδες εἶναι ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου στὴν Παναγία, πρέπει ἴσως νὰ ἀναζητήσουμε τὰ πρότυπά του στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ γενικότερα τῶν Μικρασιατικῶν παραλίων, ἐφόσον ὁ κάλαφος ποὺ ἔχτισε τὴν ἐκκλησίαν αὐτὴ ἦταν Μαδυτινός, καὶ πιθανῶς μετέφερε στὴν Ἱμβρο μορφολογικὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν περιοχῶν στὶς ὁποῖες ἐκτεινόταν ἡ ἀκτίνα δράσης τῶν Μαδυτινῶν χτιστῶν.

Ἄτυχῶς οἱ μεταβυζαντινοὶ ναοὶ τῶν περιοχῶν αὐτῶν δὲν εἶναι δημοσιευμένοι, ὥστε νὰ μπορούμε νὰ ἀναζητήσουμε ἀνάλογα παραδείγματα. Τὸ μόνο παράδειγμα ποὺ κατόρθωσα νὰ ἐντοπίσω καὶ τὸ ὁποῖο παρουσιάζει κάποια τυπολογικὴ συγγένεια μὲ τὶς ἐνοριακὲς ἐκκλησίες τῆς Ἱμβρου, εἶναι τὸ καθολικὸ τῆς Μονῆς Ταξιαρχῶν «στὰ Τσάμια», στὸ Μοσχονήσι. Ὁ ναὸς αὐτός, ξαναχτισμένος στὰ 1850, μετὰ τὴν ἐρείπωσή του κατὰ τὴν ἐγκατάλειψη τοῦ νησιοῦ στὰ 1821⁵⁰, φέρει σὲ καθεμία ἀπὸ τὶς μακρὲς πλευρὲς του τρεῖς ἀντηρίδες ὀρθογώνιας διατομῆς, ποὺ τὸ ὕψος τους θθάνει ὡς τὴν κεραμοσκεπὴ στέγη τοῦ ναοῦ, μὲ τὴν προέκταση τῆς ὁποίας καλύπτονται (εἰκ. 45).

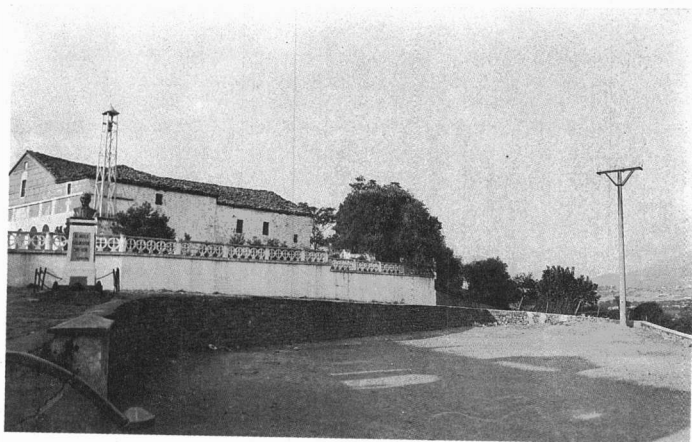
Ὑπῆρχαν ὁμως στοὺς ναοὺς τῶν περιοχῶν αὐτῶν καὶ ἀντηρίδες τριγωνικῆς διατομῆς, τὶς ὁποῖες μετέφερε ὁ Μαδυτινὸς τεχνίτης στὶς ἱμβριώτικες ἐκκλησίες; Τὸ θέμα μένει ἀνοιχτὸ στὴν ἔρευνα. Πρὸς ἀναζήτηση εἶναι ἐπίσης τὰ πρότυπα τῶν τέμπλων καὶ τῶν ὑπόλοιπων λειτουργικῶν ἐπίπλων, ποὺ κατασκευάσθηκαν, σύμφωνα μὲ τὸ ἴδιο σχέδιο καὶ πιθανῶς ἀπὸ τὸ ἴδιο συνεργεῖο τοῦ Δαμιανοῦ Κατάκαλου σὲ τρεῖς ἐνοριακοὺς ναοὺς τῆς Ἱμβρου (Παναγίας, Γλυκεός, Ἀγίων Θεοδώρων — ἐκτὸς τοῦ τέμπλου) καὶ ποὺ παράλληλά τους δὲν κατόρθωσα νὰ ἐπισημάνω. Τὸ μόνο ποὺ μπορεῖ νὰ λεχθεῖ αὐτὴ τῇ στιγμῇ εἶναι ὅτι ἡ διαφορὰ τῶν τέμπλων αὐτῶν ἀπὸ τὰ σύγχρονά τους λαϊκὰ ξυλόγλυπτα τέμπλα μας ὁδηγεῖ νὰ ἀναζητήσουμε τὰ πρότυπά τους ἐνδεχομένως σὲ τέμπλα ἀστικῶν κέντρων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἢ τοῦ Ἑλλησπόντου, μὲ τὰ ὁποῖα ἦταν ἐξοικειωμένος ὁ ξενόφερτος ξυλογλύπτης.

Ὅπως καὶ νὰ ἔχει τὸ θέμα, εἶναι σαφὴς ἡ βούλησις τῶν κτιτόρων τῶν ναῶν νὰ συμβαδίσουν μὲ τὶς τάσεις ποὺ ἐπικρατοῦσαν στὰ κέντρα τοῦ εὐρύτερου Ἑλληνισμοῦ καὶ μάλιστα τοῦ μικρασιατικοῦ, μὲ τὰ ὁποῖα ἦταν ἤδη συνδεδεμένη ἡ Ἱμβρος.

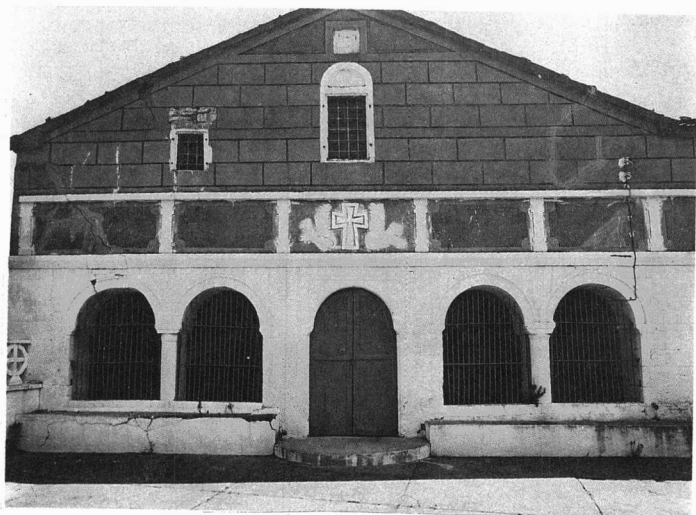
50. Σ. Καραϊσκάκη, *Τὰ Μοσχονήσια*, Ἀθήνα 1973, σσ. 117-120.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

1. "Άγιοι Θεόδωροι, ναός 'Αγίου Γεωργίου: νότια πλευρά
2. "Άγιοι Θεόδωροι, ναός 'Αγίου Γεωργίου: δυτική πλευρά
3. "Άγιοι Θεόδωροι, ναός 'Αγίου Γεωργίου: ανατολική πλευρά
4. "Άγιοι Θεόδωροι, ναός 'Αγίου Γεωργίου: έσωτερικό
5. "Άγιοι Θεόδωροι, ναός 'Αγίου Γεωργίου: κόγχη
6. "Άγιοι Θεόδωροι, ναός 'Αγίου Γεωργίου: τέμπλο
7. "Άγιοι Θεόδωροι, ναός 'Αγίου Γεωργίου: τέμπλο (λεπτομέρεια)
8. "Άγιοι Θεόδωροι, ναός 'Αγίου Γεωργίου: επισκοπικός θρόνος
9. Κάστρο, 'Αγία Μαρίνα: κάτοψη
10. Κάστρο, 'Αγία Μαρίνα: νότια πλευρά
11. Κάστρο, 'Αγία Μαρίνα: νάρθηκας
12. Κάστρο, 'Αγία Μαρίνα: κίονας και κιονόκρανο νάρθηκα
13. Κάστρο, 'Αγία Μαρίνα: κίονας και κιονόκρανο νάρθηκα
14. Κάστρο, 'Αγία Μαρίνα: άμφικιόνες στην πλακόστρωση της αΐλης
15. Παναγία, Κοίμηση Θεοτόκου: νότια πλευρά
16. Παναγία, Κοίμηση Θεοτόκου: δυτική πλευρά
17. Παναγία, Κοίμηση Θεοτόκου: ανατολική πλευρά
18. Παναγία, Κοίμηση Θεοτόκου: ανατολική πλευρά, πλίνθινα κοσμήματα
19. Παναγία, Κοίμηση Θεοτόκου: κάτοψη
20. Παναγία, Κοίμηση Θεοτόκου: άντηρίδες νότιας πλευράς
21. Παναγία, Κοίμηση Θεοτόκου: τέμπλο (κεντρικό κλίτος)
22. Παναγία, Κοίμηση Θεοτόκου: τέμπλο (νότιο κλίτος)
23. Γλυκύ, Κοίμηση Θεοτόκου: τέμπλο (κεντρικό κλίτος)
24. Γλυκύ, Κοίμηση Θεοτόκου: τέμπλο (βόρειο κλίτος)
25. Γλυκύ, Κοίμηση Θεοτόκου: κιονόκρανο και ζωγραφιστό μετάλλιο
26. Γλυκύ, Κοίμηση Θεοτόκου: επισκοπικός θρόνος
27. Γλυκύ, Κοίμηση Θεοτόκου: άμβωνα
28. Γλυκύ, Κοίμηση Θεοτόκου: δυτική πλευρά
29. Γλυκύ, Κοίμηση Θεοτόκου: κάτοψη
30. Γλυκύ, Κοίμηση Θεοτόκου: άντηρίδες βόρειας πλευράς
31. Σχοινούδι, 'Αγία Μαρίνα: νότια πλευρά
32. Σχοινούδι, 'Αγία Μαρίνα: δυτική πλευρά, νάρθηκας
33. 'Αγρίδια, Εύαγγελισμός Θεοτόκου: τόξο κιονοστοιχίας
34. 'Αγρίδια, Εύαγγελισμός Θεοτόκου: δυτική πλευρά
35. 'Αγρίδια, Εύαγγελισμός Θεοτόκου: τέμπλο
36. Εϋλάμπιο, 'Αγία Βαρβάρα: τέμπλο
37. Εϋλάμπιο, 'Αγία Βαρβάρα: δυτική πλευρά
38. Εϋλάμπιο, 'Αγία Βαρβάρα: νότια πλευρά
39. Σχοινούδι, Κοίμηση Θεοτόκου: δυτική πλευρά
40. Σχοινούδι, Κοίμηση Θεοτόκου: τμήμα κιονοστοιχίας
41. Σχοινούδι, Κοίμηση Θεοτόκου: επισκοπικός θρόνος
42. Σχοινούδι, Κοίμηση Θεοτόκου: τέμπλο
43. Σχοινούδι, Κοίμηση Θεοτόκου: τέμπλο (λεπτομέρεια)
44. "Άγιοι Θεόδωροι, Κοίμηση Θεοτόκου: νότια πλευρά
45. Μοσχονήσι, Μονή Ταξιαρχών «στά Τσάμια» ('Αρχείο Λαμπάκη)

1. Ἅγιοι Θεόδωροι, ναὸς Ἁγίου Γεωργίου: νότια πλευρὰ

2. Ἅγιοι Θεόδωροι, ναὸς Ἁγίου Γεωργίου: δυτική πλευρὰ

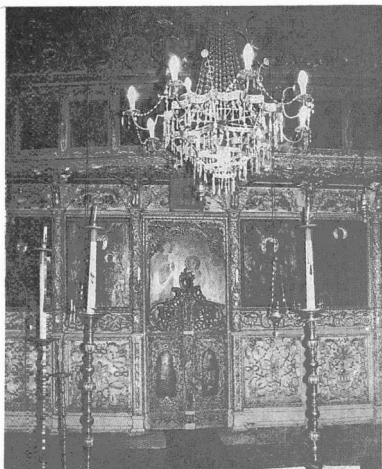
3. "Άγιοι Θεόδωροι, ναός 'Αγίου Γεωργίου: ανατολική πλευρά

4. "Άγιοι Θεόδωροι, ναός 'Αγίου Γεωργίου: εσωτερικό

5. Ἁγιοι Θεόδωροι, ναὸς Ἁγίου Γεωργίου: κόγχη

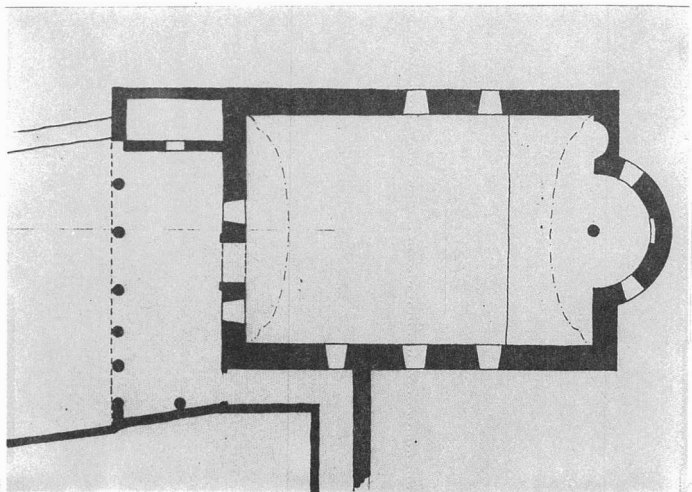
6. Ἁγιοι Θεόδωροι, ναὸς Ἁγίου Γεωργίου: τέμπλο

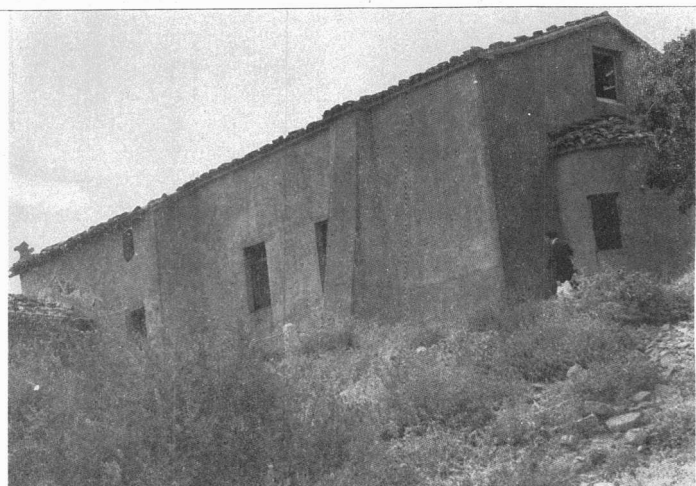
7. "Άγιοι Θεόδωροι, ναός 'Αγίου Γεωργίου: τέμπλο (λεπτομέρεια)

8. "Άγιοι Θεόδωροι, ναός 'Αγίου Γεωργίου: επσκοπικός θρόνος

9. Κάστρο, Ἁγία Μαρίνα: κάτωψη

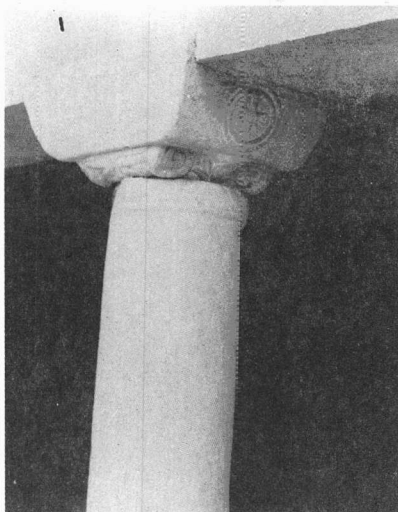
10. Κάστρο, Ἁγία Μαρίνα: νότια πλευρά

11. Κάστρο, Άγία Μαρίνα: νάρθηκας

12. Κάστρο, Άγία Μαρίνα: κίονας και κιονόκρανο νάρθηκα

13. Κάστρο, Ἁγία Μαρίνα: κίονας καὶ κιονόκρανο νάρθηκα

14. Κάστρο, Ἁγία Μαρίνα: ἀμφικίονες στὴν πλακόστρωση τῆς αὐλῆς

15. Παναγία, Κοίμηση Θεοτόκου: νότια πλευρά

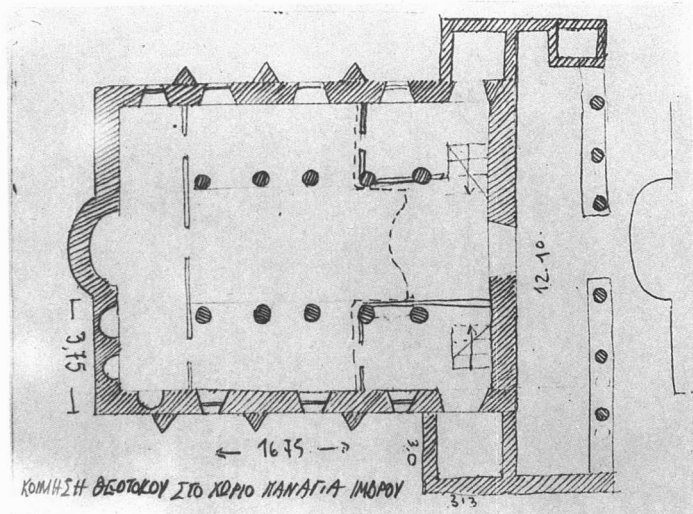
16. Παναγία, Κοίμηση Θεοτόκου: δυτική πλευρά

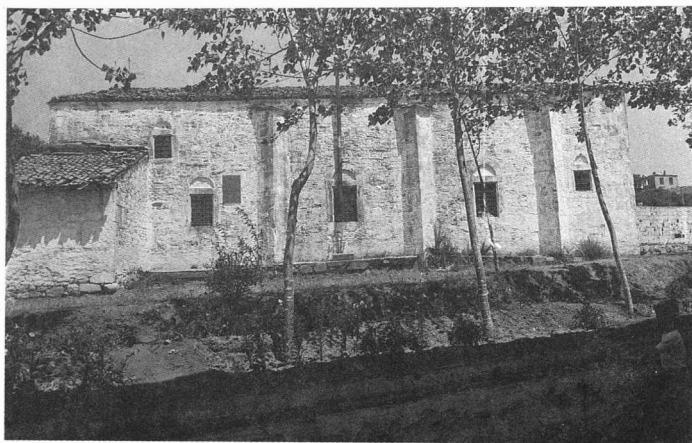
17. Παναγία, Κοίμηση Θεοτόκου: ανατολική πλευρά

18. Παναγία, Κοίμηση Θεοτόκου: ανατολική πλευρά, πλίνθινα κοσμήματα

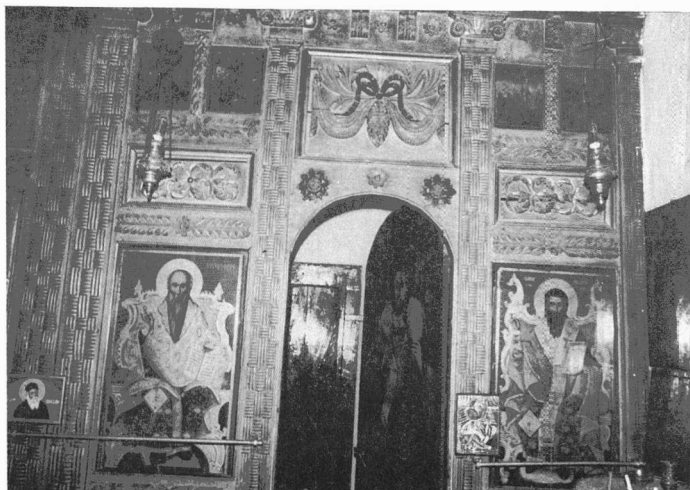
19. Παναγία, Κοίμηση Θεοτόκου: κάτωψη

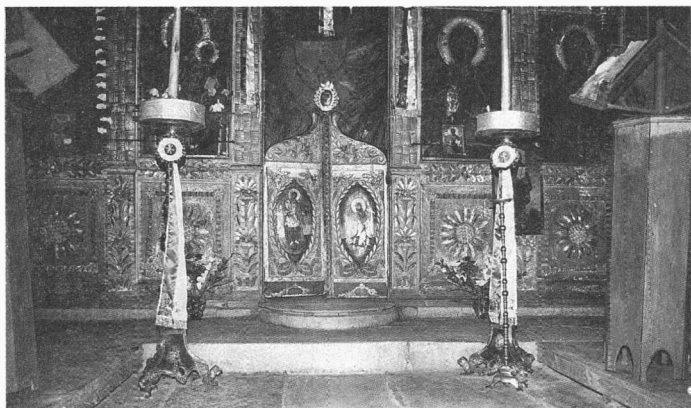
20. Παναγία, Κοίμηση Θεοτόκου: άντηρίδες νότιας πλευράς

21. Παναγία, Κοίμηση Θεοτόκου: τέμπλο (κεντρικὸ κλίτος)

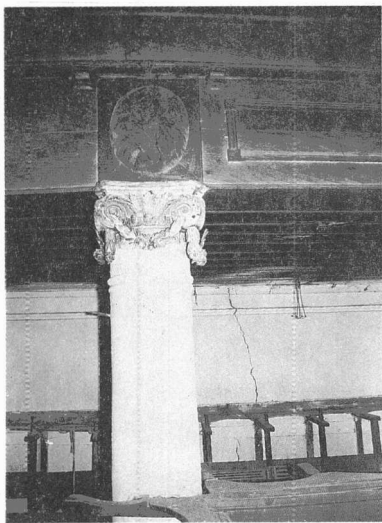
22. Παναγία, Κοίμηση Θεοτόκου: τέμπλο (νότιο κλίτος)

23. Γλυκύ, Κοίμηση Θεοτόκου: τέμπλο (κεντρικό κλίτος)

24. Γλυκύ, Κοίμηση Θεοτόκου: τέμπλο (βόρειο κλίτος)

25. Γλυκύ, Κοίμηση Θεοτόκου: κιονόκρανο και ζωγραφιστό μέταλλιο

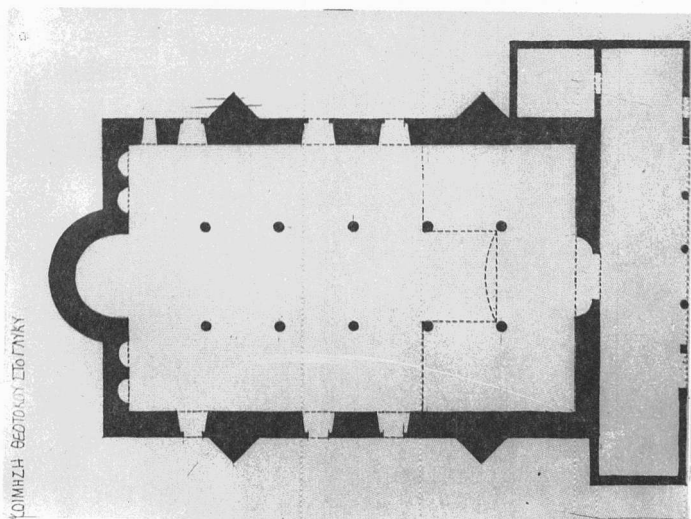
26. Γλυκύ, Κοίμηση Θεοτόκου: επισκοπικός θρόνος

27. Γλυκύ, Κοίμηση Θεοτόκου: ἄμβωνας

28. Γλυκύ, Κοίμηση Θεοτόκου: δυτική πλευρά

29. Γλυκύ, Κοίμησις Θεοτόκου: κάτοψη

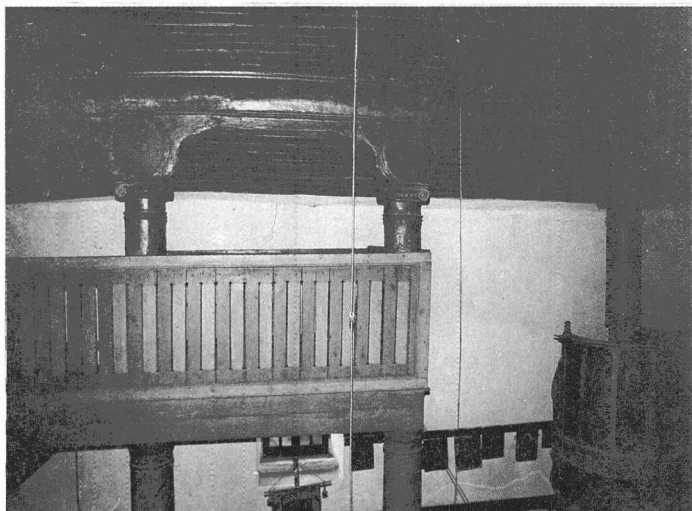
30. Γλυκύ, Κοίμησις Θεοτόκου: ἀντηρίδες βόρειας πλευράς

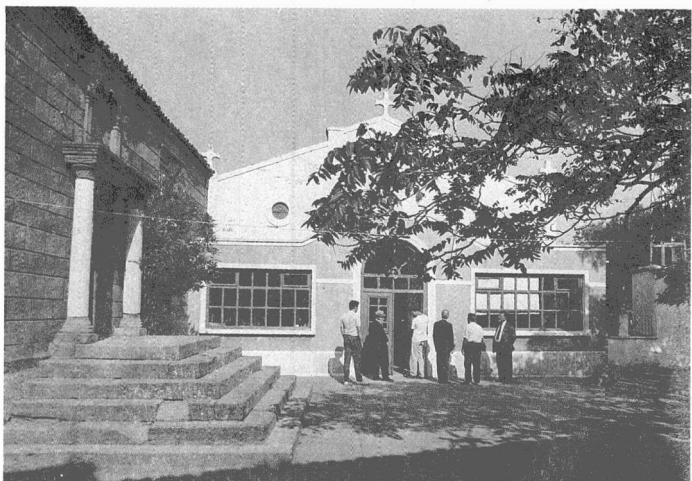
31. Σχοινούδι, Ἁγία Μαρίνα: νότια πλευρά

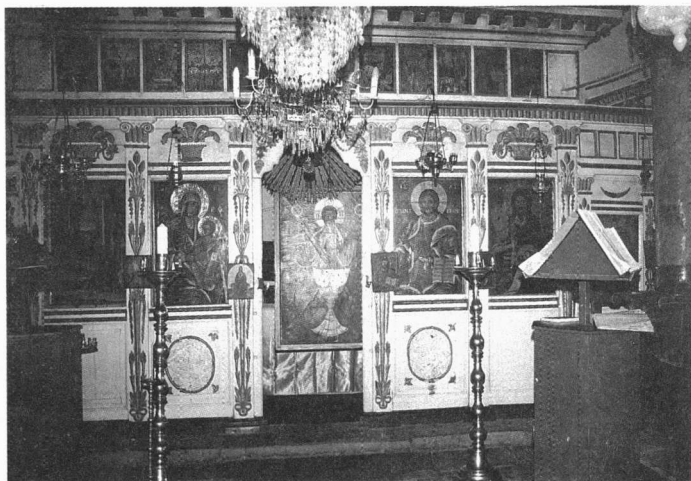
32. Σχοινούδι, Ἁγία Μαρίνα: δυτική πλευρά, νάρθηκας

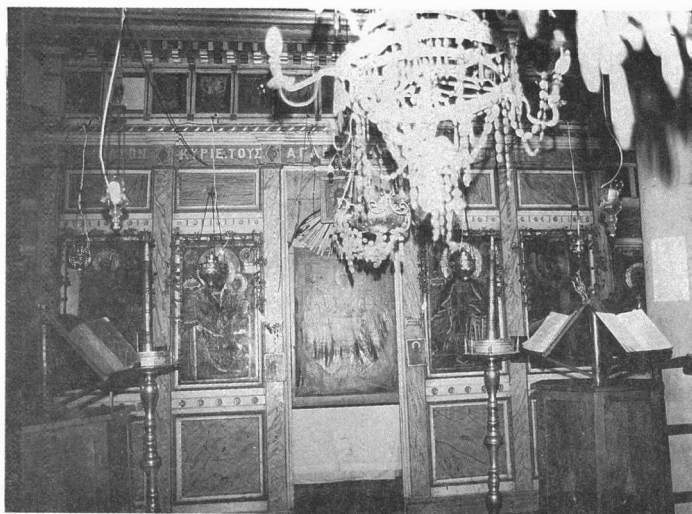
33. 'Αγρίδια, Εὐαγγελισμός Θεοτόκου: τόξο κιονοστοιχίας

34. 'Αγρίδια, Εὐαγγελισμός Θεοτόκου: δυτική πλευρά

35. Ἀγρίδια, Εὐαγγελισμὸς Θεοτόκου: τέμπλο

36. Εὐλάμπιο, Ἁγία Βαρβάρα: τέμπλο

37. Εϋλάμπιο, 'Αγία Βαρβάρα: δυτική πλευρά

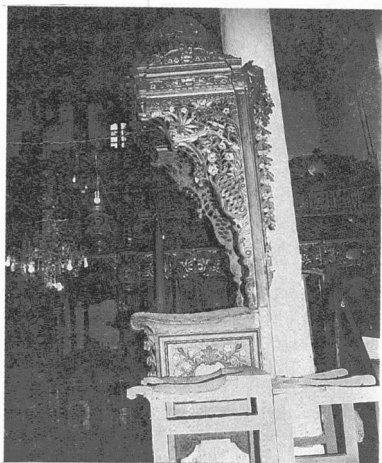
38. Εϋλάμπιο, 'Αγία Βαρβάρα: νότια πλευρά

39. Σχοινοῦδι, Κοίμηση Θεοτόκου: δυτική πλευρά

40. Σχοινοῦδι, Κοίμηση Θεοτόκου: τμήμα κιονοστοιχίας

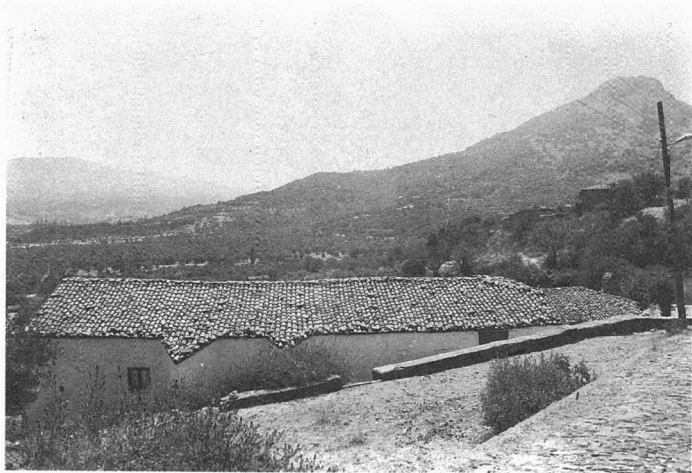
41. Σχοινοῦδι, Κοίμηση Θεοτόκου: ἐπισκοπικός θρόνος

42. Σχοινοῦδι, Κοίμηση Θεοτόκου: τέμπλο

43. Σχοινοῦδι, Κοίμηση Θεοτόκου: τέμπλο (λεπτομέρεια)

44. Ἁγιοι Θεόδωροι, Κοίμηση Θεοτόκου: νότια πλευρὰ

45. Μοσχονήσι, Μονή Ταξιάρχων «σά Ταξιάρχη» (Αρχείο Αρχιτέκτον)